

Dagmar Mirbach

Alexander Gottlieb Baumgarten

- Phantasia, facultas fingendi
og phantasmata/fictiones

I. Phantasia som 'facultas cognoscitiva inferioris' i Metaphysica

”[Ph]antasia perceptiones reproducuntur, et nihil est in phantasia, quod non ante fuerit in sensu” – ”I indbildningskraften bliver forestillinger gendannet, og intet er i indbildningskraften, som ikke i forvejen var i sanserne”. Sådan lyder Alexander Gottlieb Baumgartens bestemmelse af *phantasia* i § 559 i værket *Metaphysica* (EA 1739). Baumgarten betegner *facultas imaginandi* – evnen til at indbilde sig noget – synonymt med det aristoteliske begreb *phantasia*. Og han oversætter det selv til tysk med ’Einbildungskraft’ (jf. EA 1739, § 571). Med denne definition ser det frem for alt ud til, at Baumgarten ganske enkelt og umiddelbart tilslutter sig såvel Aristoteles som Christian Wolff.

Ifølge Aristoteles er *phantasia* – forårsaget af den sanselige perception (*aisthesis*), dog ikke sådan som denne samtidig er bundet til perceptionens objekt – evnen til, åndeligt at se en genstand for sig i dennes fravær. Herved opstår der et forestillingsbillede (*phantasma*) i sjælen (Aristoteles 1986, 427b-428a). Christian Wolff sætter derimod ikke det fra græsk udledte begreb *phantasia* som synonym for *facultas imaginandi*; han anvender begrebet *imaginatio*. Hos Wolff er indbildningskraften evnen til at frembringe forestillinger om fraværende ting, som forud har været perciperet.¹

Også for Baumgarten er sådan en indbildning (*phantasma*, *imaginatio*, *visum*, *visio*), der er frembragt af indbildningskraften, ikke andet end en – gennem denne evne – fornyet eller gendannet (*reproducta*) forestilling (*perceptio*) om sanselige genstande (*sensa*), der engang har været nærværende (”*quae olim praesentes fuerunt*”), men som altså nu, mens jeg indbilder mig dem (”*dum imaginor*”), er fraværende (*absentes*) (EA 1739, § 558).

Phantasia's erkendelsesmetafysiske og erkendelsespsykologiske betydning

hos Baumgarten må ses i sammenhæng med hans empiriske psykologi (*psychologia empirica*), som er en del af *Metaphysica*. Inden for rammerne af sin *Metaphysica* behandler Baumgarten *phantasia* og *facultas imaginandi* som én af i alt ni nedre erkendelsesevner (*facultates cognoscitivae inferiores*) i den menneskelige sjæl. Dette gælder også for den deraf resulterende position, som *phantasia* får inden for æstetikken som videnskaben om den sanselige erkendelse (*scientia cognitionis sensitivae*) og teorien om de frie kunster (*theoria liberalium artium*), som opstår i spændingsfeltet mellem sanselig fornemmelse (*sensatio*), forestilling (*perceptio/repraesentatio*), indbildning (*imaginatio*) og opdigtning (*fictio*). Før vi kan komme ind på selve afsnittet om *phantasia* i *Metaphysica*, fra hvilken den indledningsvist citerede bestemmelse ligesom blev taget ud som blot og bart fragment, må vi først komme ind på *phantasia*'s sammenhæng med den empiriske psykologi. Derefter kan vi betragte citatet i dets helhed og på det grundlag skal *phantasia*'s betydning for *felix aestheticus* kort berøres inden for *Aesthetica*'s rammer.

Baumgartens begreb om den menneskelige sjæl, sådan som han grundlæggende udvikler det ved indgangen til sin empiriske psykologi i afsnittet om 'sjælens virkelighed' (*existentia animae*, EA 1739, §§ 504-518), har sit fundament i Leibniz' monadelære. Eller rettere: i Leibniz' bestemmelse af den simple substans eller monade som perciperende kraft, hvor igennem den – sagt i *Monadologiens* metaforik – øjensynliggør en 'bestandigt levende spejling af universet' (Leibniz 1998, § 56). Med Leibniz definerer Baumgarten sjælen som 'forestillende kraft' (*vis repraesentativa*, EA 1739 § 506) – efter indledningsvist at have konstateret sjælens eksistens med støtte fra Descartes.² Analogt med Leibniz, ifølge hvem der i monaderne intet andet findes end perceptioner og deres forandringer,³ definerer Baumgarten "tanker" (*cogitationes*) som "forestillinger" (*repraesentationes*; EA 1739, § 505) og som 'forandringer i sjælens tilstand' (*accidentia animae meae*, EA 1739, § 505).⁴ Og som hos Leibniz, hvor hver monade bestandigt perciperer – om det så er som simpel enteleki, som sjælsmonade med perceptioner, der stiger i tydelighed og er begavede med hukommelse eller som åndsmonaden, apperceptionen, som er i stand til at have bevidste perceptioner – således er den menneskelige sjæl også hos Baumgarten en uafbrudt forestillende kraft. Som sådan forestiller sjælen sig noget tydeligt (*distincte*), noget forvirret (*confuse*) eller anskueliggjort (*repraesentat*), medens størstedelen af dens forestillinger forbliver dunkle (*perceptiones obscurae*) i 'sjælsgrunden' (*fundus animae*), som er fundamentet for fremstillingen af samtlige forestillinger (jf. EA 1739, § 511). Forestillinger er forandringer af sjælens tilstand for så vidt, at der ud fra fylden af samtlige dunkle forestillinger i *fundus animae*, som genspejler det hele univers – for at tale med Leibniz – hver gang kun overføres bestemte delmængder, som (ifølge *lex continui*) går successivt fra 'dunkelhedens felt' (*campus obscuritatis*) til det forvirrede over det tydelige til det

adækvate, forestillingsomfattende 'klarhedens felt' (*campus claritatis*, EA 1739, § 514).⁵ Hvilke af de dunkle forestillinger, som sjælen nu ud af den samlede *fundus animae* kan ophæve til forvirrede eller tydelige forestillinger, er, som Baumgarten betoner – idet han her ligeledes følger Leibniz – i alt væsentligt afhængigt af den respektive krop, som omgiver dem: Mit legeme har en bestemt position (*positus*) i denne verden, dvs. et bestemt sted (*locus*), en bestemt alder (*aetas*) og en bestemt afstand til alle andre ting i denne verden (*situs*; jf. EA 1739, § 509). Denne nære forbindelse mellem sjælen og kroppen fører Baumgarten frem til en mere præcis bestemmelse af sjælen som *vis repraesentiva*:

Ud fra mit legemes position i denne verden [ex positu corporis mei in hoc universo] kan det erkendes, hvorfor jeg forestiller mig disse ting dunklere, disse klarere, andre tydeligere, dvs.: Mine forestillinger retter sig ind efter mit legemes position i denne verden [REPRÆSENTO PRO POSITU CORPORIS mei in hoc universo] (EA 1739, § 512).

Heraf følger den afsluttende og – i forhold til § 506 – mere præcist specificerede definition af den menneskelige sjæl i *Metaphysica*'s § 513:

Min sjæl er en forestillende kraft [vis ... repraesentativa], som anskueliggør verden i overensstemmelse med sit legemes position [pro positu corporis sui].

På grundlag af denne fundamentale bestemmelse af den menneskelige sjæl, som den forstås indenfor *psychologia empirica*, behandler Baumgarten i *Metaphysica* nu i tilknytning hertil sjælens egne nedre og øvre erkendelsesevner (*facultates cognoscitivae*, EA 1739, §§ 519-650), samt de nedre og øvre begærvsevner (*facultates appetitivae*, §§ 651-739).

Til de nedre erkendelsesevner,⁶ som Baumgarten nu ikke længere i sin *Metaphysica* – som endnu i sit magisterarbejde fra 1735 – betegner som en blot 'del' (*pars*) af den menneskelige erkendelsesevne (jf. Baumgarten 1735, § III), men som en evne, der hviler i sig selv, hører ifølge den rækkefølge, som Baumgarten selv angiver: Sansningen (*sensus*, EA 1739, §§ 534-556), indbildningskraften (*phantasia*, §§ 557-571), evnen til opfyldende indsigt (*perspicacia*; som ånd i mere snæver forstand, *ingenium*; som skarpsindighed, *acumen*, §§ 572-578), hukommelsen (*memoria*, §§ 579-588), den digteriske evne (*facultas fingendi*, §§ 589-594), evnen til at forudse (*praevisionis*, §§ 595-609), evnen til at dømme (*iudicium*, §§ 606-609), evnen til forventning og evnen til at ane (*praesagatio*, §§ 610-618) og evnen til at betegne (*facultas characteristicæ*, §§ 619-623).

Der tilkommer nu disse nedre evner – som er sanselige erkendelsesevner, der omfatter forvirrede og dunkle forestillinger – en langt mere omfangsrig

behandling (§§ 519-623) end den øvre erkendelsesevne (forstand, *intellectus*, og fornuft, *ratio*, EA 1739, §§ 624-650). Og det gør der qua disse nedre evners – i bogstavelig forstand – ’grundlæggende’ betydning for den menneskelige erkendelse i det hele taget inden for rammerne af den empiriske psykologi.

I relation til opremsningen af de i alt ni nedre erkendelsesevner, skal nu særligt tre punkter fremhæves, før vi kommer ind på deres interne strukturelle sammenhæng:

1) Sansningen (*sensus*) danner, som den første af de nævnte evner, grundlaget for enhver menneskelig erkendelse, og er i henhold til Baumgartens definition af den menneskelige sjæl allerede en evne til at anskueliggøre: Sansfølelser (*sensationes*, også: *apparitiones*) er forestillinger (*repraesentationes*) af ’min nuværende tilstand [status mei praesentis]’ og, i henhold til legemets position (’pro positu corporis mei’), forestillinger om ’verdens nuværende tilstand [status mundi praesentis]’ (jf. EA 1739, § 534). På den ene side foregår dette gennem den indre sans’ anskueliggjorte forestillinger om sjælens tilstand (*sensationes internae*). På den anden side via den ydre sansnings anskueliggjorte forestillinger om kroppens tilstand (*sensationes externae*); denne sidste – som er nært forbundet med kroppens bevægelser – opstår fra perception via sansorganerne (berøringssans, synssans, høre-, lugte- og smagssans; jf. EA 1739, §§ 535 f.). Sansningen danner ifølge Baumgarten – ikke som organ for forestillingen af ydre genstande, men som forestillingsevne ved den enkeltes egne, indre-sjælelige eller kropslige ’nuværende tilstand’ – også den umiddelbare forudsætning for *phantasia*. Og for nu nærmere at præcisere definitionen af *phantasia*-begrebet i citatet fra § 558, så er *phantasia* ifølge Baumgarten ikke bare evnen til at have forestillinger om fraværende, ydre genstande, men evnen, der fremstiller forestillingen om noget fraværende qua ’forgangen tilstand ved mig selv og verden’ (*repraesentatio status mei, hinc status mundi praeteriti*, jf. EA 1739, § 557), som – én gang sanset (*sensa*) i de ydre genstande – nu atter bliver anskueliggjort.

2) Seks af de nævnte nedre erkendelsesevner har – og da kendetegnes de ved attributten *intellectualis* – et modstykke i den øvre erkendelsesevne, som hører under *ratio*,⁷ derimod har *sensus*, *phantasia* og *facultas fingendi* ingen modstykker heri. De bliver kun nævnt blandt de nedre erkendelsesevner og tilhører således kun og specifikt den sanselige erkendelse.

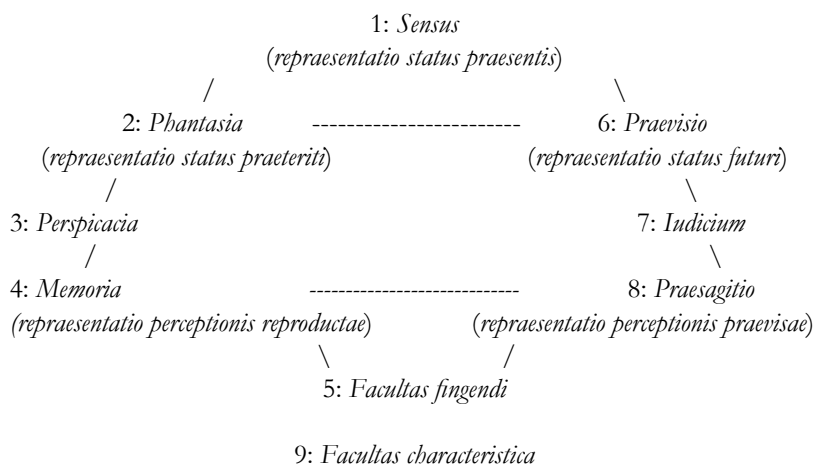
3) Af de tre sidstnævnte evner er det kun *facultas fingendi* – den digteriske evne – som hører til det komplekse af nedre erkendelsesevner, som Baumgarten betegner med begrebet om ’det fornuften lignende’ (*analogon rationis*) – et begreb, der er blevet berømt. De i *Metaphysica*’s § 640 nævnte nedre erkendelsesevner er ’fornuften lig’ hhv. analoge, fordi de gør den menneskelige eksistens i stand til at indse tingenes sammenhæng (*nexus rerum*) – hvis ikke lige tydeligt (*distincte*), som via fornuften – så dog forvirret (*confuse*). Men når nu *sensus* og *phantasia*

som nedre erkendelsesevner ikke hører til *analogon rationis*, så betyder dette omvendt, at der tilkommer dem en kvalitet, som ikke svarer til noget lignende i de øvre erkendelsesevner. Dermed kan de heller ikke sammenlignes med de øvre erkendelsesevners virksomhed – sådan, som det nu engang ser ud til at være tilfældet med *facultatis fingendi*. Dermed bliver ikke bare, som nævnt under det første punkt, deres tætte samhørighed, og ikke bare, som det blev vist i det andet punkt, deres specifikke tilhørsforhold til den nedre erkendelsesevne bekræftet på ny; vi bliver også bragt nær den formodning, at der inden for den sanselige erkendelsesevne ydermere tilkommer *sensus* og *phantasia* en egen, grundlæggende betydning.

Phantasia's betydning viser sig også i sammenhæng med de øvrige, nedre erkendelsesevner, som bliver behandlet i *psychologia empirica*. Som det ofte – eller næsten altid – er tilfældet hos Baumgarten, er den ovenfor gengivne rækkefølge af de nedre erkendelsesevner (jf. EA 1739, §§ 534-623) ikke nogen simpel rækkeopstilling, i hvilken de nævnte evner bare drøftes successivt; de følger derimod en intern, systematisk struktur.

Det grundlæggende udgangspunkt er 1) *sensus* som evnen til at anskueliggøre en nuværende tilstand (*status praesens*, jf. EA 1739, § 534). Herefter følger 2) *phantasia* som evnen til at anskueliggøre en forgangen tilstand (*status praeteritus*, jf. § 557). Derpå kommer 3) *perspicacia* som evnen til at erkende overensstemmelser (*identitates*) og forskelle (*diversitates*) tingene i mellem (jf. § 572), hvorefter 4) evnen *memoria* kommer, som i forhold til *phantasia* befinder sig på et refleksionsniveau af anden grad, idet *memoria* ikke anskueliggør en forgangen tilstand, men en forgangen forestilling (*perceptio*), dvs. *memoria* anskueliggør en forestilling – som vi altså allerede én gang har haft – i en genfrembragt, fornyet forestilling og erindrer dermed (*recognoscit*, jf. § 579). Så følger 5) *facultas fingendi*, som – i et tilbagegreb til *phantasia* – skildrer den evne at kunne forbinde (*combinare*) og adskille (*praescindere*, jf. § 589) indbildninger (*phantasmata*).

Med udgangspunkt i *sensus* bliver der nu på ny fremstillet en analogi imellem *phantasia* og *praevision*, *perspicacia* og *iudicium* som mellem *memoria* og *praesagatio*: 6) *praevision* er evnen til at anskueliggøre en fremtidig tilstand (*status futurus*, jf. § 595). Som nummer 7) behandles *iudicium* – eller smagen i videre forstand (*gustus significatu latiori*) – som evnen til at vurdere, hvorvidt de forskellige dele (*varia*) i et sagsforhold er samstemmende (*consentientes*) eller ikke-samstemmende (*dissentientes*); *iudicium* er dermed evnen til at erkende graden af fuldkommenhed (*perfectio*) eller ufuldkommenhed (*imperfectio*) ved sagsforholdet (§ 606). Herpå følger 8) *praesagatio*, der anskueliggør en forudset, altså fremtidig forestilling (*perceptio praevisa*, jf. § 610). Endelig er der 9) *facultas characteristica*, som er evnen til at sammenfatte tegn (*signa*) med den betegnede ting (*cum signatis*; jf. § 619). Hermed afsluttes rækken af nedre erkendelsesevner. De lader sig nu skildre i deres indre struktur på følgende måde:

Phantasia står her for det første i en række med *sensus* og *memoria*, imellem hvilke *phantasia* samtidig formidler som evnen til at anskueliggøre en forgangen tilstand: *Phantasia* forbliver forbundet bagud med *sensus*, da *phantasia* – lige såvel som *sensus* – anskueliggør en tilstand (*status*). Imidlertid er det ikke en nuværende, men en forgangen tilstand, som *phantasia* anskueliggør; dermed er *phantasia* til forskel fra *sensus* ikke afhængig af nærværende sanseindtryk. *Phantasia* danner forudsætningen for *memoria*, der ligeledes anskueliggør noget forgangent. Men *memoria* adskiller sig tillige fra *phantasia* derved, at *memoria* på et refleksionsniveau, der er endnu mere fjernt fra *sensus* end *phantasia*, ikke mere anskueliggør en forgangen tilstand, men generindrer en forgangen forestilling (*perceptio*).

For det andet danner *phantasia* – dels fordi den er evnen til at frembringe indbildninger (*phantasmata*), dels fordi den samtidig fremstiller de nødvendige forudsætninger for *memoria* – også grundlaget for den digteriske evne, nemlig *facultas fingendi*.

For det tredje står *phantasia*, i kraft af sin position mellem *sensus* og *memoria*, i et analogt forhold til *praevisio*, der som evnen til at forudse en fremtidig tilstand på sin side udarbejder forbindelsen mellem *sensus* og *praesagitio*. Disses betydning for *facultas fingendi* bliver nu af Baumgarten bekræftet på en smuk måde i *Aesthetica* (1750/58) der, hvor han tager den digteriske evne med i betragtning, idet han udlægger antikkens forestillinger om digtekunst og digteren. Således hedder det i *Aesthetica*:

Mnemosyne blev af de Gamle kaldt for Musernes moder [musarum mater]; de regnede også genfrembringelsen af en indbildning med til hukommelsen [dispositio naturalis ad recognoscendum et memoria] (Baumgarten 1750/58, § 33).

Og lidt senere:

Anlægget til at forudse og anlægget til at forvente noget [dispositio ad praevidendum ... et praesagiendum] [tilskrev] de Gamle det guddommelige – nærmest som en form for hændende tegn og under – når de hos skønnere ånder iagttog disse typer af begavelse i et usædvanligt mål, som de forekommer hos de færreste. Heraf kom det sig nu videre, at digterne var profeter [unde poetae denuo vates] (1750/58, § 36).

Den antikke myte om mnemosyne som Musernes moder og dermed også som digtekunstens moder, svarer – psykologisk – til den sammenhæng, hvor *facultas fingendi* på den ene side fordrer *memoria* som nødvendig forudsætning. Den antikke forestilling om *poeta vates* svarer derimod til, at *facultas fingendi* nu på den anden side nødvendigvis fordrer *praevisio*. Med den evne skal digterens 'synske begavelse' på ingen måde tilskrives en overnaturlig, guddommelig indvirkning; den er ligeledes psykologisk begrundet. I alle de tre nævnte hensigter viser *phantasia* sig således også som central instans for den strukturelle, indre opbygning af de nedre erkendelsesevner, sådan som Baumgarten behandlede dem i sin *Metaphysica* – nemlig dels som den til sanseligheden bagud bundne forudsætning for hukommelsen, dels som grundlaget for den digteriske evne og dels som analogon til forudseenheden.

II. *Phantasia* som evne til at genfrembringe 'sensationes' som 'imaginationes'

Vi har allerede udarbejdet den snævre sammenhæng mellem *sensus* og *phantasia*. Nu skal §§ 557-571 i *Metaphysica* undersøges lidt nærmere. Temaet i disse paragraffer om *phantasia* er den forbundethed, men også forskelligheden, der er mellem de forestillinger (*perceptiones*), som bliver frembragt gennem sansningen (som *sensationes*) og indbildningskraften (som *imaginationes*).

En forestilling, hvis dunkelhed aftager i sjælen, dvs. som bliver overført fra en dunklere til en klarere forestilling, bliver frembragt (*producitur, evolvitur*). Derimod bliver en forestilling, hvis dunkelhed tiltager i sjælen, tilhyllet (*imolvitur*). Og en forestilling, der engang blev (klarere) frembragt (*olim producitur*)

og – efter at den efterfølgende atter blev tilhyllet (fordunklet) – på ny bliver frembragt, den, siger Baumgarten, bliver genfrembragt (*reproducitur*) eller vender tilbage (*recurrit*) (EA 1739, § 559). En indbildning (*imaginatio*) er intet andet end genfrembringelsen af et i mellemtiden fordunklet sanseindtryk (*sensatio*), som man engang har haft, hvorfor Baumgarten pointerende – i bevidstheden om at variere Lockes berømte diktum – kan slutte:

Følgelig bliver forestillinger [perceptiones] gentaget [reproducuntur] i indbildningskraften [phantasia], og intet er i indbildningskraften, som ikke først var i sanserne [in sensu] (§ 559).

Efter at evnen til idéassociation (*associatio idearum*) bliver angivet som lov for *phantasia* – og også er bestemmende for *memoria*, *facultas fingendi*, *praevisio* og *praesagitio*⁸ – bliver der, i anknytning hertil, skelnet mellem sanseindtryk og indbildninger på følgende måde: Da min sjæl ifølge sin definition er en forestillende kraft, der anskueliggør verden i overensstemmelse med mit legemes position i den (*pro positu corporis*; jf. EA 1739, § 513), og da dét, som jeg – ifølge Baumgarten – sanser udenfor (*externe sentio*) er tættere på min krop end det, som jeg indbilder mig, så følger deraf, at sansningens forestillinger – på sin side afhængige af skarpheden ved den sans, som de frembringes gennem (jf. § 566) – i regelen er klarere og stærkere (*clariores et fortiores*) end indbildningens forestillinger:

Intet bilder jeg mig ind lige så klart, som når jeg har sanset det, men det er dog sådan, at graden af klarhed i indbildningen afhænger af graden af klarhed i sansningen (EA 1739, § 562).

Sanseindtryk og indbildninger kan altså 1) skelnes fra hinanden på baggrund af graden af deres klarhed (*gradus claritatis*): sanseindtryk er i regelen bestandig klarere. De kan 2) også skelnes fra hinanden på baggrund af den kendsgerning, at der ved et sanseindtryk altid bliver forestillet en nutidig tilstand, mens der i indbildningen er tale om en forgangen tilstand, følgelig tilstande, der umuligt kan eksistere samtidigt (jf. § 567). Ved at kombinere begge punkter giver det sig nu, at den klareste forestilling ved en nutidig tilstand må være et sanseindtryk, mens en mindre klar forestilling om en forgangen tilstand må være en indbildning. Sæt nu alligevel, reflekterer Baumgarten videre, at der skete det, at en svagere sansning og en stærkere indbildning skulle opnå den samme grad af klarhed, og at det ikke kunne afgøres, hvilken af de to, der var sanseindtrykket, som relaterede sig til den nutidige tilstand, og hvilken der var indbildningen, som relaterede sig til en forgangen tilstand. Men i den situation

ville der stadig 3) altid være et yderligere kendetegn (*discrimen*), at skelne dem ud fra: På *sensus*-niveauet er sanseindtrykket den forestilling, der i den simultane sammenhæng passer bedst med andre, samtidige sanseindtryk af den nutidige tilstand. Og – på *phantasia*-og *praevisio*-niveauet – er sanseindtrykket det, der passer bedst i den successive sammenhæng af forestillinger om for-gangne og fremtidige tilstande. Den anden er derimod (kun) en indbildning. Mennesker, der alligevel forveksler bestemte indbildninger ("quasdam imaginationes") med sansninger, er sværmere ("PHANTASTAE", "visionarii", "fanatici"). Mennesker, der fuldstændig ("prorsus") forveksler indbildninger med sansninger, er forrykte ("DELIRI"; EA 1739, § 594).

Ved slutningen af *phantasia*-afsnittet skelner Baumgarten videre mellem sande indbildninger (*imaginationes verae*) og falske indbildninger (*imaginationes falsae*): Når noget bliver anskueliggjort gennem indbildningskraften, der fuldstændig (*totaliter*) stemmer overens med det, som jeg tidligere har opfattet gennem sanserne, så er der tale om en sand indbildning. Bliver derimod noget anskueliggjort gennem indbildningskraften, som mangler grundlaget i den sanse-lige opfattelse, så er der tale om en tom (da den er ubegrundet) indbildning (*phantasma vanum*), som er falsk (jf. EA 1739, § 571). Der giver sig altså i alt to vigtige kriterier for Baumgartens begreb om *imaginationes*, som er frembragt af *phantasia*: 1) Som *imaginationes* må de ikke forveksles med *sensationes*, for at den, som frembringer dem, ikke skal udsættes for beskyldninger om sværmeri eller sågar forrykthed. 2) Som *imaginationes verae* må de desuagtet forblive forbundne tilbage til *sensationes*; uden dem ville deres nødvendige grundlag gå tabt. Begge kriterier udviser nu frem for alt deres relevans i *phantasia*'s forbindelse med *facultas fingendi*, den digteriske evne, og Baumgartens begreb om opdigtning (*fictio*), særligt med henblik på spørgsmålet om, hvilken status der tilkommer denne inden for rammerne af den menneskelige erkendelse af verden og virkeligheden.

III. *Phantasia, facultas fingendi og fictiones*

Definitionen på den digteriske evne, *facultas fingendi*, lyder i afsnittet herom i *Metaphysica* som følger:

Idet jeg forbinder [combinando] og afsondrer [PRAESCINDENDO] indbildninger [phantasmata] med og fra hinanden, dvs. kun retter min opmærksomhed på en del af forestillingen, da digter jeg [FINGO]. Altså har jeg den poetiske evne til at digte [facultatem fingendi ... POETICAM] (EA 1739, § 589).

Loven for den digteriske evne er: Dele ("partes") af forskellige indbildninger ("phantasmatum") bliver forestillet som en helhed ("percipiuntur ut unum totum"). Forestillinger, der er opstået på denne måde, bliver til opdigtninger ("FLECTIONES", "figmenta"); de falske forestillinger blandt disse bliver kaldt kimærer ("CHIMAERAE") eller tomme indbildninger ("vana phantasmata"; jf. EA 1739, § 590).

Selv om det allerede fremgår af den digteriske evnes position inden for de nedre erkendelsesevners relationsstruktur, at den såvel fordrer samtlige af evnerne *phantasia* og analogt *praevisionis*, som *memoria* og analogt *praesagitionis*, og ligeledes – idet den digteriske evne forbinder og adskiller indbildninger og sætter dem sammen til et hele – *perspicacia* og *iudicium*, så skal det dog fastholdes, at *facultas fingendi* som evnen til at forbinde eller adskille indbildninger (*phantasmata*) – eller bedre: dele af indbildninger (*partes phantasmatum*) – først og fremmest og grundlæggende forudsætter *phantasia* som evnen til at frembringe indbildninger. Samtidig adskiller den digteriske evne sig fra *phantasia* deri, at den til forskel fra *phantasia* – som i alt væsentligt er evnen til at reproducere forestillinger (jf. § 559) – er i stand til at danne nye forestillinger ud fra kombinationen eller adskillelsen af allerede forhåndenværende delforestillinger. *Facultas fingendi*'s evne til at frembringe opdigtninger (*fictiones, figmenta*) er ikke reproduktiv, men derimod kreativ: Den, der opdigter, er skaberisk virksom: *poeta quasi factor sive creator*, som Baumgarten formulerer det i sine *Meditationes* (1735, § LXVIII). Imidlertid, ligesom *phantasia* kan frembringe sande eller falske indbildninger, kan også *facultas fingendi* producere sande eller falske opdigtninger. Falske opdigtninger (*chimaerae*) er nye, sammensatte forestillinger, i hvilke enten noget, der ikke kan forenes, bliver forbundet, hvoraf der følger en selvmodsigelse. Eller hvori et kendemærke bliver adskilt fra forestillingsgenstanden uden at blive erstattet af et andet, som forestillingsgenstanden imidlertid nødvendigvis må have, for at kunne blive forestillet (EA 1739, § 591). En digterisk evne, der er tilbøjelig til at danne sådanne i sig selv modsigende eller fejlbehæftede forestillinger, er ifølge Baumgarten balstyrige, udsvævende, rapsodiske (en *facultas fingendi* "EXORBITANS", "extravagans", "rhapsodica"). En digterisk evne, som undgår sådanne kimærer – og dermed frembringer sande opdigtninger – er derimod velordnet (en *facultas fingendi* "ARCHITECTONICA"; EA 1739, § 592). Tilbage står derfor afsluttende at gøre rede for, hvad der skal forstås ved sande opdigtninger (*figmenta vera*).

IV. *Figmenta vera og fictiones heterocosmicae i Meditationes og Aesthetica*

I sit magisterarbejde, *Meditationes* fra 1735, skelner Baumgarten i paragrafferne LI-LIII mellem sande, heterokosmiske og utopiske opdigtninger. Genstande for forestillinger, som fremgår af forbindelsen og adskillelsen af indbildninger (eller dele af indbildninger), kan i den bestående verden ("in mundo existente") enten være mulige ("possibilia") eller umulige ("impossibilia"). Opdigtninger om ting, som er mulige i denne verden, er sande opdigtninger ["FIGMENTA VERA"] (Baumgarten 1735, § LI). Opdigtninger, der har ting til genstand, som er umulige i denne verden, men som kunne være mulige i andre mulige verdner ("mundis possibilibus"), er heterokosmiske opdigtninger (*figmenta* "HETEROCOSMICA"). Opdigtninger, hvis genstande derimod hverken er mulige i denne verden eller i andre mulige verdner – da de indeholder selvmodsigende eller fejlbehæftede forestillinger, kimærer, som vi nu kan kalde dem i et tilbagegreb til de ovenfor gengivne udredninger i *Metaphysica* – er utopiske opdigtninger (*figmenta* "UTOPICA"; 1735, § LII). Kun sande og heterokosmiske opdigtninger er poetiske (jf. 1735, § LIII).

I *Aesthetica* (1750/58) bliver disse differentieringer i de to afsnit om *fictiones* (§§ 505-525) endnu engang modificeret. Med udgangspunkt i den aristoteliske afgrænsning af digtningen (*poiesis*) fra historieskrivningen (*historia*) (Aristoteles 1982, 1451a-1451b), skelner Baumgarten nu historiske opdigtninger, som i strengeste forstand er sande (*fictiones strictissime verae*), og poetiske digtninger, der – om ikke i strengeste forstand så dog ligeledes er sande – fra blotte i sig selv modsigelsesfulde utopier, som af samme grund savner sandhed.

De i strengeste forstand sande, historiske opdigtninger forholder sig til genstande, som er mulige i denne verden. De deler sig videre i to former: Historiske i en bred forstand (*fictiones historicae late dictae*) er de opdigtninger, hvis genstande går ud over den til enhver tid egne, umiddelbare sanselige perception; dvs. at de forholder sig til virkelige genstande, som enten hører en fortid til, som jeg imidlertid ikke selv har erfaret, men som jeg antager i overensstemmelse med den historiske tro ("secundum fidem historicam"), eller til genstande, som ganske vist er nærværende, men lige nu fraværende. Eller de forholder sig til fremtidige genstande, som jeg overhovedet endnu ikke har kunnet erfare, men som bestemt af min forforståelse (*praeconceptio*) vil komme i stand i denne verden, på samme måde, som tårnet fx vil blive opført i overensstemmelse med bygemesterens forudfattede plan ("ut turr[us] ex anticipatione architecti"; jf. Baumgarten 1750/58, § 506).

Historiske i strengere forstand (*fictiones historicae strictius dictae*) er opdigtninger, hvis genstande ligeledes savner den egne erfaring, men som i overensstemmelse med sandsynligheden i denne verden muligvis kunne være hændt

enten i fortiden eller i nutiden, eller som kunne ske i fremtiden (jf. 1750/58, §§ 509 f.).

Derimod bliver de poetiske opdigtninger ligestillet med de heterokosmiske opdigtninger: De forholder sig til genstande, som ikke kunne være mulige i denne verden, men i andre mulige verdner, som digteren selv skaber (i *mundus poetarum*). Enten som analogiske opdigtninger, der knytter an til en allerede eksisterende, digterisk verden (som fx i en fortsættelse eller videreudformning af den homeriske Odysse), uden derved at forvrøde reglerne (modsigte det allerede opdigtede; jf. 1750/58, §§ 516, 520), eller være fuldkommen nye, hidtil helt og aldeles ubekendte opdigtninger. Med denne sidste type af opdigtninger må der i det mindste gås særlig forsigtigt til værks, da der hos publikum ikke kan forudsættes forud givne begreber, hverken fra den bestående verden eller fra digterens verden.

Ud fra dette gælder nu følgende for begrebet *figmenta vera*: Sande opdigtninger kan være historiske eller poetiske (heterokosmiske). I det første tilfælde relaterer de sig til virkelige genstande i denne verden, som bliver 'tildiget' noget, som ikke selv er blevet erfaret, hvilket kunne have været en mulighed. I det andet tilfælde relaterer opdigtningerne sig til genstande, som ganske vist ikke er virkelige i denne verden, men som kunne være mulige uden modsigelser i en anden verden. I begge tilfælde udvider sande opdigtninger erkendelsen ud over det faktisk givne. Som evne til at frembringe sande opdigtninger har *facultas fingendi* således en udvidende funktion for bevidstheden, nemlig med henblik på det, som ganske vist ikke er virkeligt, men ikke overhovedet ikke virkeligt, men derimod netop bare muligt.

Som evne til at anskueliggøre noget fraværende (en forgangen tilstand) forbliver *phantasia* på den ene side nødvendigvis bundet tilbage til *sensus* – det sanselige indtryk. På den anden side danner *phantasia*, som evne til at anskueliggøre noget fraværende (nemlig i form af det blot mulige), overhovedet først grundlaget for *facultas fingendi*. Så længe *phantasia*'s indbildninger (*phantasmata*) ikke bliver forvekslet med sansindtryk (*sensationes*), og så længe der ud af *phantasia*'s indbildninger ikke bliver dannet rene 'utopiske' kimærer, så er *phantasia* den centrale instans, som formidler mellem erfaringen af virkelige ting og opdigtningen af kun mulige ting.

Idet *phantasia* i sidste instans grunder på de dunkle forestillinger i *fundus animae* – 'universets spejl' – i hvilket de fuldstændige idéer om tingene i deres virkelige og mulige egenskaber er indeholdt, åbner *phantasia*, som forudsætning for *facultas fingendi* i *felix aestheticus*' sande opdigtninger, udsigten til det mulige, der både forpasses af den umiddelbare, sanselige perception som af den logiske, videnskabelige erkendelses tydelige forestillinger.

Baumgartens *phantasia* forbliver dog stadig en 'tæmmet fantasi' ('PHANTASIA [...] SUBACTA'; EA 1739, § 571) som forudsætning for en 'velordnet digterisk evne' ('facultas fingendi [...] ARCHITECTONICA'; jf. EA 1739, § 592). Hvorvidt nu også falske indbildninger (*phantasmata vana*) eller forvekslingen af indbildninger og sansninger ligeledes med nødvendighed hører med til det menneskelige 'syn på tingene',⁹ ligger ganske vist ikke uden for Baumgartens reflexion;¹⁰ men problemstillingen forbeholdes videreførelsen af den empiriske psykologi inden for 'erfaringsjælekundskaben', sådan som Karl Philipp Moritz ledte den på vej i 1783 (jf. Moritz 1783-93).

Oversat af Sune Læisberg

Litteratur

NB: Betegnelsen 'EA' står for 'Erstausgabe' (første udgave). O.a.

- ARISTOTELES (1986): [*De anima*] *Über die Seele*, übers. von Willy THEILER. Darmstadt (7. Aufl.).
- ARISTOTELES (1982): *Poetik*, Griechisch/ Deutsch, übers. und hg. von Manfred FUHRMANN. Stuttgart.
- BAUMGARTEN, Alexander Gottlieb (1750/58): *Aesthetica*, Reprograph. Nachdruck der Ausgabe Frankfurt a. d. Oder 1750 (3. Nachdruckauflage), Hildesheim/ Zürich/ New York 1986.
- BAUMGARTEN, Alexander Gottlieb (1735): *Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus/ Philosophische Betrachtungen über einige Bedingungen des Gedichts*, Lateinisch/ Deutsch, übers. und mit einer Einleitung hg. von Heinz PAETZOLD, Hamburg 1983.
- BAUMGARTEN, Alexander Gottlieb (EA 1739): *Metaphysica*, Reprograph. Nachdruck der Ausgabe (7. Auflage) Halle 1779 (2. Nachdruckauflage), Hildesheim/ New York 1982.
- BAUMGARTEN, Alexander Gottlieb (1983): *Texte zur Grundlegung der Ästhetik*, Lateinisch/ Deutsch, übers. und hg. von Hans Rudolf SCHWEIZER. Hamburg.
- BAUMGARTEN, Alexander Gottlieb (1988): *Theoretische Ästhetik. Die grundlegenden Abschnitte aus der ‚Aesthetica‘ (1750/58)*, Lateinisch/ Deutsch, übers. und hg. von Hans Rudolf SCHWEIZER, Hamburg (2. Aufl.).
- [BAUMGARTEN, Alexander Gottlieb] (1741): *Philosophische Briefe von Aetheophilus*, Frankfurt/ Leipzig.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm (1998): *Monadologie* (EA dt. 1720), Französisch/ Deutsch, übers. und hg. von Hartmut HECHT, Stuttgart.
- [MORITZ, Karl Philipp] (1783-93): *Gnothi sauton oder Magazin zur Erfahrungsseelenkunde als e in Lesebuch für Gelehrte und Ungelehrte*. Mit Unterstützung mehrerer Wahrheitsfreunde herausgegeben von Carl Philipp Moritz, Berlin.
- WOLFF, Christian (2003): *Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt, den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet (Deutsche Metaphysik, EA 1720)*, neue (vermehrte) Aufl. Halle 1751, Deutsch/ Italienisch, übers. und hg. von Raffaele CIAFARDONE, Mailand.
- WOLFF, Christian (EA 1732): *Psychologia empirica*, edidit et curavit Joannes ECOLE, Hildesheim 1968.

Forskningslitteratur (udvalg)

- CASULA, Mario (1973): *La metafisica di A. G. Baumgarten*, Mailand.
- FRANKE, Ursula (1972): *Kunst als Erkenntnis. Die Rolle der Sinnlichkeit in der Ästhetik des A. G. Baumgarten*, Wiesbaden (Studia leibnitiana supplementa IX).
- GROSS, Steffen W. (2001): *Felix aestheticus. Die Ästhetik als Lehre vom Menschen. Zum 250. Jahrestag des Erscheinens von Alexander Gottlieb Baumgartens ‚Aesthetica‘*, Würzburg.
- PIMPINELLA, Pietro (2005): „*Imaginato, phantasia e facultas fingendi* in Wolff e Baumgarten“, in: Ders.: *Wolff e Baumgarten. Studi di terminologia filosofica*, Florenz, S. 15-40.
- PISELLI, Francesco (1988): *Perfectio phaenomenon. Estetica e metafisica nell'opera di A. G. Baumgarten*, Mailand (überarb. Neuausgabe ohne Namens- und Begriffsregister u.d.T.: *Alle origini dell'estetica moderna*. Mailand 1991).
- TEDESCO, Salvatore (2000): *L'estetica di Baumgarten*, Palermo.

Noter

¹ Jf. Wolff (2003, § 235): 'Forestillingerne om sådan nogle ting, som ikke er til stede, plejer man at kalde indbildninger. Og sjælens kraft til at frembringe sådanne forestillinger kalder man indbildningskraften; jf. Wolff (EA 1732, § 92): 'Facultas producendi perceptiones rerum sensibilibus absentium *Facultas imaginandi* seu *Imaginatio* appellatur.'

² Jf. EA 1739, § 504: '[...] in me existit [...], quod sibi alicuius potest esse conscius [...]. Ergo in me existit anima (ego anima existo).'

³ Jf. Leibniz (1998, § 17): '[...] Der er således kun det, som man kan finde i den Simple Substans, det vil sige perceptionerne og deres forandringer [...].'

⁴ Jf. EA 1739, § 210: 'Forandringer af tilstanden er accidenser [...]' (*mutationes status sunt accidentia*).

⁵ Ifølge erkendelsens trappetige hos Leibniz er de forestillinger dunkle, som ikke er tilstrækkelige til at genkende forestillingens genstand, i modsætning til de klare forestillinger, som selv igen kan være forvirret-klare eller tydeligt-klare. Forvirret-klare forestillinger opfatter en genstand som et hele i helheden af dens kendetegn (*notae*), uden at forestillingerne selv kan skelne disse kendetegn fra hinanden (som eksempel nævner Leibniz forestillinger om farver, lugte og smagsforestillinger). Tydelige forestillinger opfatter derimod en genstand, idet de kan skelne dens nødvendige kendetegn; tydelige forestillinger er derfor grundlaget for almene begreber, for nominaldefinitioner (som fx det matematiske begreb om en trekant eller det naturvidenskabelige begreb om guld).

⁶ Baumgarten taler snart om sjælens *facultates* i flertal, snart om pågældende *facultas* i ental. Det skal vi ikke lade os forvirre videre af, da han kan anvende termen såvel (i flertal) for de samlede delevner, der er indbefattede i en nedre eller øvre erkendelses- eller begærsevne. Eller han kan anvende termen (i ental) sammenfattende for den til enhver tid givne nedre eller øvre erkendelses- eller begærsevne som helhed.

⁷ Jf. EA 1739, § 641. Der nævner Baumgarten en 'ingenium & acumen intellectuale', en 'memoria intellectualis, seu PERSONALITAS', en 'praesagium intellectualis seu PROVIDENTIA (prospicientia) og en 'facultas characteristic intellectualis'.

⁸ Jf. EA 1739, § 561: "Med anskueliggørelsen af en del af en idé vender idéen tilbage i sin helhed [percepta idea partialis recurrit eius totalis]."

⁹ ['Sicht der Dinge'; o.a.] I tilslutning til titlen på et arbejde af Claudia Kestenholz (1987): *Die Sicht der Dinge: Metaphorische Visualität und Subjektivitätsideal im Werk von Karl Philipp Moritz*, München.

¹⁰ Jf. Baumgartens anonymt udgivne *Philosophische Briefe von Aletheophilus* (1741), dér den 28. Schreiben, pp. 81-84, i hvilket Baumgarten forsvarer herrnhuterne imod anklagen om at være rene fantastere, der forveksler indbildninger med sansninger.